

4 I 1945 r. (s. 82), podczas gdy wg autorów rozdziału VIII decyzja w tej sprawie miała zapaść dopiero w dniu 5 I 1945 r. (s. 362). Pewne sprzeczności zachodzą w informacji o uznaniu Rządu Tymczasowego przez państwa zachodnie (s. 182 a s. 368). Podpisy pod niektórymi ilustracjami nie odpowiadają przedstawionej na nich treści (np. na s. 49). Wybór ilustracji jest dosyć przypadkowy; najlepsze w rozdziale o kulturze.

Przedstawione wyżej uwagi krytyczne nie mogą podważyć faktu, iż recenzowane dzieło stanowi pierwszą próbę pełnego ujęcia dziejów ostatniego dwudziestolecia. W literaturze polskiej, poza wydawnictwami okolicznościowymi o charakterze encyklopedycznym⁷, opracowania takiego nie posiadamy. Historiografia polska zajęła się głównie problemami związanymi z reformą rolną, nacjonalizacją przemysłu i walką o granice, a wydane w Polsce monografie nie wykraczają w zasadzie poza 1947 r. Nie posiadamy natomiast poważniejszych monografii, które obejmowałyby ostatnie lata dwudziestolecia PRL. Historycy radzieccy podjęli prace pionierską i z tego tytułu należy im się duże uznanie⁸. Niektóre fragmenty tej syntezy uznać należy za duże osiągnięcie naukowe. W całości dzieło posiada dużą wartość informacyjną.

Antoni Czubiński

FRANCISZEK POŁOMSKI: *Niemiecki Urząd do Spraw Mniejszości (1922—1937)*. Wrocław 1965.

Ciekawa praca F. Połomskiego zajmuje się instytucją, której do tego czasu poświęcono niewiele miejsca w literaturze naukowej, a która zasługiwała na specjalne opracowanie. Wiąże się ona bowiem ściśle z zagadnieniem ochrony mniejszości polskiej na Śląsku. Sprawa tej ostatniej interesowała żywo szczególnie historyków ośrodka wrocławskiego. Podjęcie sprecyzowanego w tytule tematu przez historyka prawa i przeanalizowanie nie tylko zasad organizacyjnych Niemieckiego Urzędu do Spraw Mniejszości w Opolu i podstawy prawnej jego działania, ale poprzez pryzmat tych dwóch aspektów spojrzenie na sytuację mniejszości polskiej w rejencji opolskiej, tak w czasach Republiki Weimarskiej, jak i III Rzeszy, zasługuje na szczególne podkreślenie.

Autor stara się ukazać praktyczne działanie Urzędu, do którego napływały również skargi wyznaniowej mniejszości żydowskiej, które to zagadnienie znalazło także odbicie w omawianym opracowaniu.

W myśl wspomnianych wyżej założeń autor dzieli pracę na dwie części. W części początkowej w rozdziale pierwszym, zajmuje się omówieniem pozycji Urzędu w systemie ochrony mniejszości i jego stosunkiem do władz. W rozdziale drugim omówiona została rola Urzędu w załatwianiu skarg mniejszościowych, przy czym autor koncentruje się głównie na problemach proceduralnych.

Część druga obejmująca rozdział III dotyczy wspomnianych już skarg mniejszościowych ugrupowanych według pewnego ich rzeczowego podziału. Taka konstrukcja pracy jest właściwa, mimo iż przy czytaniu trzeba niekiedy sięgać do pierwszych rozdziałów, ażeby uprzytomnić sobie na podstawie pewnej konkretnej skargi, jaki był normalny tryb postępowania Urzędu.

⁷ *Dwadzieścia lat Polski Ludowej*. Warszawa 1964.

⁸ Warto tutaj przypomnieć, że z okazji dziesięciolecia PRL historycy radzieccy opublikowali zbiór artykułów pod redakcją F. G. Zujewa i I. A. Chrienowa pt. *Borba polskiego naroda za socjalizm (1944—1954 gg)*. Moskwa 1955.

Poza obrębem zainteresowań autora pozostał polski Urząd do Spraw Mniejszości w Katowicach, służący ochronie interesów ludności niemieckiej zamieszkującej część Śląska wchodzącą po 1922 r. w skład państwa polskiego, co autor tłumaczy brakiem materiałów źródłowych. Starał się jednak wyjaśnić krótko na wstępie różnice w praktycznym działaniu tych dwóch instytucji, formalnie identycznych.

Powołany do życia w wyniku podpisanej w Genewie 15 V 1922 r. polsko-niemieckiej konwencji górnośląskiej Urząd do Spraw Mniejszości miał ściśle określone zadania, związane z jej ochroną. Regulowały te zagadnienia przepisy konwencji zawarte w jej części trzeciej. Stanowiły one normy o charakterze międzynarodowym, oddane pod gwarancję Ligi Narodów w podobny sposób, jak postanowienia traktatu wersalskiego. Podstawową zasadą konwencji genewskiej była zasada równości wszystkich obywateli wobec prawa. Tak więc ani przepisy administracyjne, ani ustawowe nie miały czynić różnicy między obywatelami, nie miały być tłumaczone na niekorzyść osób należących do mniejszości.

Wspomniana konwencja przyznawała również mniejszościom narodowym prawo ogłaszania własnych publikacji i druków, prawo ich rozpowszechniania i wreszcie sprowadzania ich z zagranicy. Przyznawała także możliwość kierowania i zarządzania instytucjami dobroczynnymi, religijnymi, kulturalnymi i społecznymi a także sprowadzania z terytorium drugiej strony księży, wychowawców oraz innego personelu, bez względu na obywatelstwo tych osób.

Bardzo szczegółowo omawia dalej autor treść konwencji w odniesieniu do używania języka mniejszości. Nie podlegał on ograniczeniu zarówno na zebraniach publicznych, jak i w publikacjach.

Wiele miejsca poświęcił Połomski przepisom konwencji, które dotyczyły szkolnictwa, posiadającego zasadnicze znaczenie dla mniejszości polskiej. Chodziło tu bowiem o wychowanie młodzieży, utrzymanie odrębności językowej, kultury i wychowania. Nie będziemy naturalnie przytaczać za autorem wszystkich omówionych systematycznie przepisów konwencji. Chodziło nam tylko o wskazanie pewnych jej kierunków, które stanowią punkt wyjścia dla drugiej części pracy, omawiającej składane przez mniejszość polską skargi na niedotrzymywanie w praktycznej działalności władz niemieckich postanowień tej konwencji.

Urząd do Spraw Mniejszości był pierwszą placówką dokąd wnoszone były zażalenia. Miał on dbać o ich załatwienie lub przekazać je prezydentowi komisji mieszanej. W wypadku gdy członek mniejszości nie był zadowolony z rozstrzygnięcia sprawy przez prezydenta tej komisji, mógł się odwołać do Rady Ligi Narodów.

Po tych wstępnych rozważaniach autor przystępuje do omówienia realizacji postanowień konwencji w praktyce, a w pierwszym rzędzie okoliczności powołania do życia niemieckiego Urzędu, który utworzono w dniu 5 X 1922 r.

Z wywodów autora wynika, że Urząd kształtował się ostatecznie jako organ czysto państwowy, na którego czele stał mianowany przez ministra spraw wewnętrznych kierownik, realizujący tym samym politykę państwową. Z upływem czasu zależność Urzędu od władz centralnych coraz bardziej wzrastała, tak że od 1933 r. ważniejsze skargi mniejszościowe opracowywano w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rzeszy. W ten więc sposób rola Urzędu ograniczała się w zasadzie do przekazywania odpowiednich opinii i oświadczeń oraz zastępstwa władz przed prezydentem komisji mieszanej. Jest rzeczą zupełnie zrozumiałą, że Urząd współpracował ściśle z władzami administracyjnymi tych terenów, które obejmował swoją działalnością. Wynikało to zarówno z zależności władz lokalnych, jak i Urzędu, od tych samych instytucji centralnych. Urząd więc nie spełniał zadań, do jakich został powołany — włączono go do realizacji ogólnoniemieckiej polityki mniejszościowej. Takie ograniczenie jego roli uwidaczniało się najlepiej przy rozpatrywaniu skarg mniejszości polskiej. Zaletą pracy F. Połomskiego jest ukazanie rodzajów skarg, form ich rozpatrywania oraz określenie wspomnianego kierunku działalności Urzędu.

W świetle przytoczonych przez autora przykładowo skarg czytelnik bliżej poznaje tragiczne położenie ludności polskiej na tych ziemiach, a jednocześnie faktyczna działalność Urzędu okazuje się na zarysowanym tle jako jaskrawo sprzeczna z przepisami konwencji, która go do życia powołała.

Autor systematyzuje skargi według następującego układu: skargi przeciwko niezatwierdzeniu polskich naczelników gmin i ławników, skargi szkolne i na nauczycieli, przeciwko policji, przeciwko członkom SA i innym członkom NSDAP, a na końcu podaje skargi ludności żydowskiej. Wszystkie rodzaje stara się ukazać na tle obowiązujących w Niemczech przepisów konstytucji, jak też ustawodawstwa Republiki Weimarskiej a następnie III Rzeszy. Wreszcie, w oparciu o stan faktyczny, śledzi niektóre ze skarg od momentu kiedy została złożona aż do chwili zakończenia postępowania. Tryb załatwiania skarg, stanowisko władz administracyjnych, Urzędu do Spraw Mniejszości, a wreszcie komisji mieszanej i jej prezydenta został tu bardzo dokładnie przeanalizowany.

O ile do tego czasu znane nam było położenie mniejszości polskiej na Śląsku z opracowań historyków, drukowanych wspomnień ówczesnych działaczy mniejszości polskiej, to obecnie praca F. Połomskiego pozwala spojrzeć na te zagadnienia od strony działalności urzędów niemieckich. Materiał wykorzystany przez autora jest bardzo szczegółowy i pozwala na dobitne stwierdzenie, że niemieckie władze państwowe lekcewały, a w wielu wypadkach łamały prawa mniejszościowe. Ze skarg składanych przez Związek Polaków w Niemczech wynikało wyraźnie, że władze państwowe organizowały antymniejszościowe wystąpienia i ochraniały bezpośrednich ich wykonawców. Na tym tle słuszne są wnioski końcowe autora, że niemiecka polityka na Śląsku Opolskim była wroga w stosunku do mniejszości, a jej prawa nie były respektowane. Praca F. Połomskiego oparta na szerokiej, archiwalnej podstawie źródłowej jest cennym przyczynkiem do poznania sytuacji ludności polskiej na Śląsku Opolskim w okresie międzywojennym.

Jan Wąsicki

EDWARD SERWAŃSKI: *Wrzesień 1939 roku w Wielkopolsce*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1966, 167 ss.

Praca Serwańskiego jest jedną z bardzo nielicznych publikacji ujmujących dzieje Września głównie od strony historii społecznej, z punktu widzenia przeżyć ludności, żołnierza a mniej z punktu widzenia całościowego przebiegu wielkich operacji wojskowych. Poświęcona jest ona martyrologii i aktywności patriotycznej społeczeństwa tej części Polski w okresie katastrofy narodowej. Publikacja Serwańskiego jest pracą popularnonaukową zawiera jednak bogaty zestaw przypisów. Autor odsyła czytelnika do licznych rękopiśmiennych i publikowanych wspomnień oraz relacji. Wykorzystał także całą ogólną i przyczynkarską literaturę przedmiotu. Materiały nie publikowane uwzględnione w pracy pochodzą głównie z Archiwum Pracowni Okupacji Hitlerowskiej Instytutu Zachodniego w Poznaniu.

Niemal równocześnie z pracą Serwańskiego ukazało się studium S. Nawrockiego poświęcone dziejom hitlerowskiej okupacji Wielkopolski w okresie zarządu wojskowego¹, w którym omówiono obszernie także historię Września na tym terenie. Ten

¹ *Hitlerowska okupacja Wielkopolski w okresie zarządu wojskowego. Wrzesień—Październik 1939 r.* Poznań 1966 r.